

Nasîna Rêzimana Kurdî

Pirtûka Fêrkirinê

A Ê Î Ò Õ E U I W Y

Amadekirin

Mihemed. E. Elî
Dîlan Elî

2012

www.tirejafrin.com

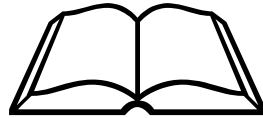
NASÎNA RÊZIMANA KURDÎ

Pirtûka Fêrkinê

Amadekirin

Mihemed. E. Elî

Dîlan Elî

Efrîn... 2012

Spasî...

Ji bo alîkariya herdu mamosteyên zimanê Kurdî..

Mistefa Henan

Siyamend Birîm

Amadekarê qabê: Ehmed Ebdalo

Elfebêya kurdî

Peyv û dengkirin ji dengan çê dibin, deng jî bi tîpan têne naskirin û nivîsandin.

Elfebêye kurdî ji sî û yek tîpan pêk tê. Her tîpek jî bi du şeweyan tê nivîsandin: Gir û Hûr.

- **Şeweya Gir:**

A B C Ç D E Ê F G H I Î J K L M N O P Q R S
Ş T U Û V W X Y Z

Tîpên gir di van rewşan de tîpên bikaranîn:

1. Tîpa yekê ji destpêka hevokê,

wek: Ez diçim nav daristanê.

2. Navên mirov, bajar, rojname û kovar, navên taybet (xaknîgarî, pîroz, millet, welat..).

Ez li Efrînê rûdinim lê hevala min li Dêrikê diji.

Temen xelas dibe, lê kar xelas nabe. (*Metelok*).

Li sala 1898an mîr Miqdad Medhet Bedirxan rojnama Kurdistan li Qahîrayê bi derxist.

3. Ji bo balkişandina ser tiştêkî: Gava mera bixwaze bala xwendevan bikşîne ser bêjeyekê, mera wê bi tîpên gir dinivîse.

Nimûne: Ji WELÊT şêrîntir tişteke tine.

4. Ji bo kurtkirina navekî:

Wek: Herêma Kurdistanê (HK). Yekîtiya Netewan (YN).

• Şêweya Hûr:

a b c ç d e ê f g h l î j k l m n o p q
r s ş t u û v w x y z

Tîpên kurdî ji aliyê dengdanê ve, parve du beşan dibin:

Dengdar û Dengdêr

1. Tîpên dengdar, bîst û sisê ne .

B c ç d f g h j k l m n p q r s ş t v w x y z

Ji nav tîpên dengdar, pênc hene du dengan didin, û bi "tîpên cêwîdeng" hatine binavkirin, ew jî ev in: P, Ç, R, T, K.

Dengê evan tîpana li gor bêjeyan, carina nerm(şivik) dibe û carina jî sert(giran) dibe û tê guvaştin, mîna di van bêjeyan de:

- Dengê sert: Çûn, papor, rik, tek, kok.

- Dengê nerm: Kila, ber, çav, rez, tazî.

2. Tîpên dengdêr, heşt in:

A e ê i î o u û

Tîpên dengdêr pênc dengdirêj in (a, î, ê, o, û), û sisê jî deng kurt in (e, i, u).

Têbînin giring:

1. Eger tîpa dengdêr a dengdirêj " î , ê , û " berî tîpa dengdar " y " di bêjeyê de hatin, dengê wan kurt dibe û di nivîsê de bi tîpa dengkurt "i" tê guhrtin.

Nimûne: Î: Rovî = Roviye bêbext. Ê: Dê= Diya me ya mezin welat e. Sebaret tîpên "ê , û" û carina "î" jî, awarteyên wan hene, ew gelek caran wek xwe dimînin... Ê: Sê stêrkan li ezmên nas bike... sêyan nas bike..... Û: Rûyê te, rîwê te sipî ye..

2. Du tîpên dengdêrdi bêjeyekê de nagihên hev, eger gihan hev jî tîpa girêkok "y" dikeve navbera wan.

Nimûne: Masî = Masiyê reş.. Ronî: Roniyê jîr û jêhatî

Rahênan

- Navên van wêneyan li bin binivîse:

- Tîpên dengdêr bi şeweya rast bilêv bike, û li gor dengdirêjiyê wan bi tîpên (k, d) bide nasîn.

a... e.. ê.. i.. î.. u.. û.. o..

- Elefêbêya Kurdî di cihên vala de li rêzê temam bike.

... , b d f ... h
k, l ... n ... p ... r t v
... .. z.

- Tîpa destpêkê ya van navdêrên xêzik di bin de serast bike.

azad ji bajarê beyazîdê ye, ew li ber
çiyayê aqirî..... ye. Wî di kovara pirsê de

helbest û gotar li ser cejna newrozê
..... xwendin.

- Navine ku bi dengdarekê dest pê dikin binivîse.

- Cihên vala bi şêweya navdêran a rast dagire:

(*ferhêd, şêrînê, ew, newroz, netwan, rojhilata navîn*).

..... silav da bi hev re di
rojnameyeke..... de bi navê dinivîsin. Gotara
wan vê carê li ser rola Encumena Mafê Mirovan ya Yekîtiya
..... li hinek dewletên..... bû.

- Navên xêzik di bin de bi şêweya kurtkirî binivîse:

Li sala 612an berî zayînê gelê Med bû
dewlet..... .

Saziya fêrkirin û parastina zimanê Kurdî şagirtan fêr
dike..... .

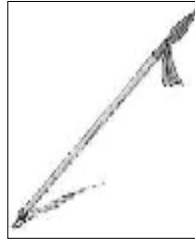
- Navên van wêneyan li bin binivîse, û dengdarek sert yan
nerm di wan de bide nasîn:

4

.....

(Perçak text)...
Çend tîpên cêwîdeng di van du bêjeyan de hene?

CELADET BEDIRXAN

Hîmdarê Elfebêya Latînî ya Kurdî*

Dema Mir Celadet Bedirxan li Istenbûlê şagirtê dibistanê bû, pirsar Elfebêya Kurdî ew dikişand. Ji ber ku wî didît Elfebêya Erebi-Osmanî dengina dide, di xwendinê de netên nivîsandin, ev jî ji zimanê Kurdî re pirsgirêkek mezin bû.

Celadet Bedirxan

Mîr Celadet li sala 1919an bi Mêcer E. Noel re diçû Kurdistanê. E.Noel xwe hînî Kurmancî dikir, Celadet jî kelepûra Kurdî ya devkî kom dikir. Lê gava ew li tiştên ku dinivîsandin vedigerîn, Celadet didît, Noelê ku bi Latînî dinivîsî, bê dijwarî dixwîne, lê Celadet bi dijwarî destnivîsên ku bi tîpên Osmanî nivîsî bûn dixwîne. Bersiva vê pirsê diyar bû; pirsgirêk di tîpan de bû, C. Bedirxan dibêje: ((*Wê hingê min di cih de qirara xwe da, û ji xwe re bi herfên Latînî elfebiyek pêk anî*)).

Gava C. Bedirxan vedigere Istenbûlê, Elfebêke ji 36 tîpan datîne û pê pirtûkekê dinivîse, lê mixabin, destlata Tirkiyê wan dibe û Mîr Celadet jî sirgûn dike.

Paşê, Mîr Celadet li Şamê Elfebiyêke ji (31) tîpên latînî danî, û kovara "Hawarê" li sala 1932an pê biderdixe.

Gava Mîr C.B Elfebêya Kurdî ya nû datanî, wî digot: **YEKÎTIYA MILETÊ KURD BI YEKÎTIYA ZIMANÊ KURDÎ PÊK TÊ. DI YEKÎTIYA ZIMÊN DE JÎ GAVA PÊŞÎN YEKÎTIYA TÎPAN E.**

*Bi kurtahî ji pirtûka: ((Raperîna çanda Kurdî di kovara Hawarê de))- Dr. HUSÊN HEBEŞ.

Kît û Bêje

Bêje ji kîtan tîn çêkirin. Kît jî dengêk e, bi carekê û bi hev re ji devê mirov derdikeve. Di her kîtekê de tenê tîpek dengdêr heye.

Kît

Kît, bêjeyek e, yan beşek e ji bêjeyê, yan jî tîpeke dengdêr bi serê xwe ye.

Nimûne:

1. Kît ji Tîpeke dengdêr e: î.. a.. ê..î.. û.. o....
2. Kît bêjeyek e: av, dev, dar, dest, das, sîng, lo..
3. Kît beşek e ji bêjeyê: Hev+car (hevcar).. ko+me+le (komele).. pir+tûk+xa+ne (pirtûkxane).. ser+ bes+ tî (serbestî)....

Ev zebeşa çend kakil in?

Şora "zebeş" çend kît in?

Rahênan

- Kîtên van bêjeyan li ber binivîse:

Rengîn....., roj....., armanc.....,
ronahî....., kurdistan.....,
hişmendî....., siyaset....., û.....,
yan....., beyazîd....., laleş....., rû..... .

- Kîtek bi tena serê xwe di bêjeyê de bê wate ye. Van kîtan li hev wîne, bike bêje û li ber binivîse:

Van- aş....., per-ra-în....., reş-şo.,
dan-ser-hil....., war-ha....., din- çûn.....,
pê- xwe- dan-şan....., hev-tin-li-ha.....
lat-we....., zû-man-sa..... .

?

>

Bêje

Bêje, peyveke serbixwe ye, kardayîn û wateyekê dide.

Wek:

Zinar, li, ez, azadî, rûgeş, lêhatin, dengbêj, evîndarî, tembûrvan, birî, kirî, hilhat, daket, jihevketin...

Ji aliyê binyata bêjeyan de, bi tevahî çar cureyên bêjeyan hene, Sade, pêkhatî, hevdudanî û bargiranî.

1. Bêjeya sade:

Ji kitekê yan ji çend kîten hev girtî pêk tê. Kîten bêjeya sade ji hev nabin, eger bû jî, ew kît bi serê xwe bê wate ne.

Wek: Nan, rût, penêr, ket, sar, birûsk, ...

Ev çi ye?

2. Bêjeya pêkhatî:

Ji bêjeyeke sade û pêşkît yan paşkîtekê pêk tê.

- Bi alikariya pêşkîtan:

Nimûne: Vêketin, venûştin, hilketin, bêbext, rabûn,...

Gelek pêşkît di zimanê kurdî de hene, ev in çend ji wan:

(vê, ve, hil, bê, rê, ra, ser, bi, bin.....)

- Bi alikariya paşkîtan:

Wek: Şervan, çekdar, çaydan, keske, lezok, kinik, bendewar.

Gelek paşkît di zimanê kurdî de hene ji wan:

(Van, dan, ok, e, dar, kar, er,ek ,war, mend, yar, ber, ik).

Berçavk

3. Bêjeyên hevdudanî:

Ji pevgirêdana du bêjeyên sade pêk tê.

Marmasî

Nimûne:

Sersal, sorgul, rojbûn, nalenal, rasterast, ardû, Kêrguh...

4. Bêjeya bargirani:

Ji pevgirêdana bêtirî du bêjeyan pêk tê.

Nimûne:

Lihevexistin: Li(daçek) + hev(cinav) + xistin(lêker).

Bidarvekirin: Bi(daçek) + dar(nav) +ve(daçek) + kirin(lêker).

Kêrguh (kerguh)

Têbîn: Wek tê dîtin, pêşkîr û paşkîr rêkê ji pêşdeçûn, nûjenkirin û dewlemendkirina zimanê Kurdî re pir fereh dîkin.

Rahênan

- Cureyên van bêjeyan ji aliyê binesaziyê de bide nasîn:

Aldar....., Binavkirin....., Welat.....,
Paşeroj....., Berçavik....., Nêçîrvan.....,
çû....., Bindestî....., rastî..... .

- Du bêjeyên sade di hevokan de bi cih bike:

.....
.....

- Du bêjeyên pêkhatî têxe hevokan:

.....
.....

- Du bêjeyên hevdudanî di hevokan de bi cih bike:

.....
.....

- Du bêjeyên bargiranî têxe du hevokan:

.....
.....

? >

Ziman û Hînkirina Ziman^{*}

Cegerxwîn

Vejîne zimanê xwe ey xwendevan
Nebûye millet hîç kesek bê ziman
Zimanê me xweş xeroş û ciwan
Eger baş bizanî tu nakî ziyan
Tu Kurmanciya xwe ji bîr nekî
Eger baş nizanî divê zêdekî
Elîfba û dîwan û ristan bixwîne
Heta ku wekî min nebî dil bi xwîn
Binêr zimanê te çend dewlemend
Li bajêr, carek xwe bighêne gund
Bihêne(nas bike) çi şêrîne ev reng ziman
Çi payebilind û rûmetgiran
Bi pirsên xwe nazik, bi dangan sivik
Ne pirsek biyanî be nabe girik
Tu paqij ke zarê xwe şêrîn bike
Bi Kurdî tu baxêv û qêrîn bike
Tu binivîse, çêke hezaran nivîşt
Nivîsxan, li herder ji wan bibine mişt
Wî bighêne rêza zimanên mezin
Bi nosîn û ristin, bi kêş û wezin
Xwe parast ji dijmin wekî pehlewan
Gelek afirandin wî pirsên ciwan
Heger lê xuya ne hinek toz û jeng
Ne gunehê wî ye, em şiyar bûn dereng.

* Ji dîwana "Zend-avêsta" rûpel "79-80", 1981.

Navdêr

Her tiştêk bi navekî tê nasîn. Di warê rêzmanî de jî, ji navên tişt, mirov, lawir û ramanan re navdêr tê gotin.

Navdêr bêjeyek e guhêrbar e, nîşandekên tewangê û veqetandekê distînin û tê kesandin, û bi alîkariya wan mêjer û zayenda navdêran tê nasîn.

Nimûne bo kesandina navdêran:

Li ser tewangê : Pisîkê xwarina Azêd xwar, zarokan jî dan dû.

Li ser veqetandek: Kewê me nikil sor e, mariya (kewa mê - mêkew) me çav reş e. kewên we jî wilo ne?

Rahênan

- Çend navdêran li cihên vala binivîse:

.....
.....

- Gelek cureyên peyvan hene: Navdêr, rengdêr, lêker, cinav û hwd, bêjeyên navdêr xêzekê di bin re bikşîne.

Sor mal hat ew keç ma dem av
merx çû çiya azadî zik koletî raman.

- Navên çend bajar, hunermend û nivîskarên Kurd binivîse:

.....
.....
.....

- Mijar:

Babetekê ji çend xêzan li ser navça xwe binivîse.

.....
.....
.....
.....
.....

dar roj baran berf av
gul lawir mirov çiya
tilûr geye çem ax kanî awaz
stran... xemla welatê me Kurdistan in

Zayend û Mêjera Navdêran

Zayenda Navdêran

Bitevahî, du zayend navdêran hene, Nêr "Nêrza" û Mê "Mêza". Navdêrin jî hene "Nêtar" in, ango zayenda wan bi serê xwe ne xuya ye.

Li ba Kurmancan, bi tevahî zayendên heyînan wiha hatine nasîn:

1- Nêrza:

Navdêrên jêrin nêrza ne:

- Giyanewerên nêr.
- Endamên laşê giyaneweran ên derve.
- Tiştên negiyanewer yên beloq û bilind.
- Berhemên lawiran.
- Ezman û ba.
- Navên hesinan û rengan.
- Çekên lixwekirinê.
- Darên hişk û birî.
- Jimarnav ji bilî jimara (yek).

2- Mêza:

Navdêrên jêrin mêza ne:

- Giyanewerên mê.
- Endamên laşê giyaneweran yên hundir.
- Tiştên kolandî, qul û dûz.

- Cîwar.
- Çekên şer.
- Bêjeyên raderî.
- Darên ter û li dar.
- Rêxistin û sazî.
- Alavên navgîniyê.
- Serenavên xaknîgarî .
- Tiştên ku li ezmên in, yan tiştên ku ji ezmên tên.
- Yên navên çaxê dinimûnin.
- Nexweşî û birîn.
- Şiv, xwarinên kelandî, û navên firaxên xwarinê.
- Alavên mûzîkê û tiştên nivîsandinê.
- Bêjeyên razber yên pêkhatî.

3- Nêtarî:

Ew navdêr in, zayenda wan bi serê xwe ne diyar e.

Heval, berx, mamoste, çûk, şagirt, gur...

Wek nimûne:

Gur: Navê lawirekî ye, ew navdêreke nêtar e, çinkî "gura mê" heye jê re (dêlegur) tê gotin, û "gurê nêr" jî heye, û ji herduyan re dibêjin "gur".

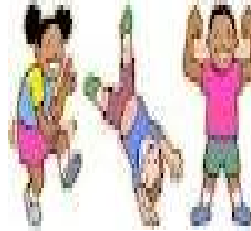
Heval: Hevala keçik jî heye, û hevalê xort jî heye.

?

Mêjera Navdêrê

Di Kurmancî de, hejmara navdêrê bi serê xwe ne diyar e. Gava mirov bêje: Dar, mêjer û hejmara wê navdêrê netê naskirin, ango mirov nizane, gelo em çêre darekê lê bêtir dibin.

Di Kurdî du mêjer hene, yekejmar û gelejmar. Ew di Kurmancî de bi du şêweyan tê nasîn:

Gelek

Yek

1. Bi anîna hejmarê li pêş navdêrê.

Wek: Yek dest, çar perçe, neh makîne... û HWD.

2. Bi alikariya paşkîten taybet çê dibe:

- Ji bo yekejmarîyê:

Yekejmarîya navdêrê di rewşa sade de, bi alikariya paşkîta yekejmarîyê "ek" çê dibe.

Pênc pêçî

Destek

Wek: Darek, keçek, kurek, hevalek... .

- Ji bo gelejmarîyê:

Rewşa gelejmarîya navdêran û zayenda wan, bi rêya paşkîten tewang û veqetandekê tê nasîn.

Di rewşa normal de, em dizanin "keç" ji hêla zayendê ve mêza ye, "kur" nêrza ye, û "heval" jî nêtar e, lê di nivîsê de titişt tineye ku mêjer û zayenda wan diyar bike.

Loma jî, û ji bo zelalkirina pirsra zayend û mêjera navdêran, navdêr tên kesandin, ango veqetandek û tewangê distînin û bi wî rengî zayend û hejmara wan xuya dibe.

Nimûne: Keça min bi kurê te re got: hevala min û hevalê te xwîşk û birayên hev in.

Bîna û nebîna di navdêran de

Her navdêrek bi serê xwe bîna ye û tişteki yan celebekî naskirî dide nasîn.

Lê dema ku navdêr di rewşa nebîna de bin, paşkîtên nebînahiyê pê dikevin, parkîtên nebînahiyê jî ev in:

Ek : Ji bo yekejimara her du zayendan.

Nimûne:

Keçek û xortek gihîştin dawiya pêşbirkê, lê me ew nas nekirin..

In : Ji bo gelejimara her du zayendan.

Xortin û keçin ji bajêr hati bûn seyranê, lê me ew ne dîtin.

Ji van nimûnan xuya dibe, ku ew keç û xort ne nasin, ne bîna ne, bi nav nebûn e, bê nav û nasname ne, lo ma jî ta ew werin naskirin, paşkîtên nebînahiyê "e , in" bi dû navdêra wan dikevin.

Rahênan

- Navên van wêneyan binivîse û zayenda wan xuya bike:

.....
- Zayenda van tiştan li bin binivîse, (m)mêza, (n)nêrza û (nê)
nêtar:

Keç, kur, dar, text, kevok, av, ro, gul,
berx, makîne, çakûç, avahî Kêzik.... , Mamoste....,
Heval...., Berx...., çûk...., şagirt.... .

- Ji bo her zayendekê sê nimûnan wîne û yekê têxe hevokekê:

Mêza:
.....

Nêrza: :
.....

Nêtar: :
.....

- Cihên vala bi paşkîten lêhatî dagire:

Pisîk..... me heye, çêlik kirin,
 çêlik..... şîrê diya xwe mêtin ta
 mezin bûn. Çêlika sibehîtir xûşka
 min jê hez dikir û ji xwe re hîşt, ya
 din jî kurikekî cîran..... me heye,
 wî bir mala xwe.

Çend pisîk mezinin û çend biçûk in?
 pisîk..... .. mezin e û biçûk in.

- Van bêjeyan cihên vala

yên lêhatî de bi cih bike, (keçek, xortek, hevalin)

Min li ser Fêsbûkê..... ji Tûnisê nas kir, pişt re min
 ji Holenda û jî ji Hewlêrê nas kirin,
 digel ku me hemiyan hîn hevdû nedîtiye, û em hevdû nas
 nakin, lê em havaline îjdir in.

- Mijar:

Tu çi di vê wêneyê de dibînî
 binivîse.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

LEHÎ *

Tifaq û yekbûn, zexmî û xurtiya civatê ye. Nifaq û berberî qelsî û jarîya wê ye.

Di vê cihanê de her tişt her mezinahî bi tifaq û yekbûnê, bi dayîna hev ber barên hev, bi hevghana mirov û bi hevghandina xebatên wan hatine pê.

Milet û dewlet bi tifaqê gihane bilindîya her tişt û bi tifaqê ketine biniya kortala neyînê.

Ji lewre mirov dikare bêje, heyîn di tifaqê de, neyîn di nifaqê de ye. Xurt û zexmîya yekbûnê di lehîyê de gelek qenc têt ditin.

Ma lehî çi ye ?

Lehî ji hevghana dilopên baranê pêve ne tu tişt e. Peşkên baranê gava ji hev cuda û yek bi yek dikevin rûwê erdî, erd wan dadîqurtîne, tîbûna xwe pê vedikujîne. Lê gava digehên hev, hingî ji wan peşkên qels lehîke mezin radibe. Dilop û peşkên baranê bi yekbûnê di tifaqê de ne.

Erdê dilopxwer hêdî di destên wan de lehîstokek e. Ew serdestên erdî ne. Bi erdê re dileyizin; sînga wî qul dikin, bilindiyên wî hildiveşînin, kendalên wî diqelişînin.

Lehî wek hûtekî har û hêç radibe ser xwe, ji pal û kaş û newalan dadikeve. Li ber wê tu kes, tu tişt; bican, bêcan nema dikare bisekine. Lat, zinar, kevir, rêl, dar, direh serên xwe li ber xurtiya tifaqa dilopan ditewînin û lehî, ew şahinşehê yekbûnê ewan mîna çilowên sivik dide pêşîya xwe, rêş dike, dimale.

Halê kurdan jî ev e. Kurd ji hev cuda dilopên baranê ne, cihê cihê tîn daqurtandin. Ko gihane hev dibin lehî, lehîke mezin, tu kes, tu tişt li ber wan nikare bisekine. Felata welatê me di rabûna vê lehîyê de ye.

Celadet Bedirxan.. Bêrût: 28 Tebax - 1929

* Kovara Hawar- hejmar 2- rûpel 13/ sal 1932...

Veqetandek

Veqetandek rewşeke kesandina navdêrê ye, bi rêya wê taybetiya navdêrekê yan çend navdêran ji nav komeke navdêrên ji celebekê xuya dike, û zayend û mêjera wan didin nasîn. Di rewşa veqetandekê de, hin paşkîtên taybet (veqetandek) bi dawiya navdêrên bîna û nebîna dikevin.

- Paşkîtên veqetandekên navdêrên bîna ev in:

ê: Ji bo yekejmara nêrza. Karmendê zîrek hat.

a: Ji bo yekejmara mêza.

Karmenda zîrek hat.

ên: ji bo gelejmarîya her du zayendan.

Nimûne:

Hesp(nêrza): Yekejimar Gelejimar

Hespê sipî. Hespên mor.

Bi veqetandekan, hespî sipê û yên mor ji nav komeke hespan hatin veqetandin, hejmar û zayend jî hatin naskirin.

Yekejimar Gelejimar

Gul(mêza): Gula sipî Gulên sor.

Bi veqetandekan, gula sipî û yên sor ji nav komeke gulan hatin veqetandin, hejmar û zayend ji hatin naskirin.

Têbîn: Eger tîpa dawîya navdêrê dengdêr be, tîpa "y" ya girêkok dikeve navbera wê û veqetandekê. Nimûne: Xo: Xoya şîvê..

Dû: Dûyê pixarê.. Rû: Rûyên bedew.

- Paşkîtên veqetandekên navdêrên nebîna jî ev in:

î: Ji bo yekejmara zayenda nêrza:

Nimûne: Eger mirovekî rindiyek bi te kir, ji bîr meke.

e: Ji bo zayenda mê û geljimariya herdu zayendan.

Nimûne:

Yekejimariya mêza:

Şoreke xweş bihareke dila ye.

Geljimariya herdu zayendan:

Mirovine ne nas li mûzexaneyê bûn.

Ango mirovên ne nas li mûzexaneyê pir bûn, lê em ji nav wan nenasan, hinekan vediqetînin û çêrê dibin.

Rahênan

- Bêjeya yekê bi veqetandekê tamam bike:

Text... hişk. Ba ... hêgin. Masî ... reş.

Mobayil... nûjen. Hêv... gulover. Zarok... biçûk.

- Hevokan bi van bêjeyan tamam bike:

(keçikên, welatê, mala, çiyayên, mamosteya, bayê)

..... azadiyê rabû.

Dilan we ye?.

..... Kurdan ên bilind.

..... me jîr in.

..... me ne azad e.

..... gur e, ne ard e ne bulxur e.

- Sê hevokan li ser veqetandekên navdêrên nebîna binivîse:

Î:

E:

E:

- Mijar:

Çîranê we rind e, çîma ew bi rindiyê tê nasîn? Çend xêzikan li ser ridiyên wî binivîse.

.....

.....

.....

Seydayê CEGERXWÎN*

Navê Cegerxwîn, şêxmûs kurê Hesen e. Ew di sala 1903an de jidayîk bûye. Wî zarotî û berxortaniya xwe di belengazî û perîşaniyê de borand. Wî di hevdeh saliyê de dest bi xwendina olî kir, şhadeta (Îlmê şerî'etê) stand û ket rêza feqehan.

Cegerxwîn

Li wan deman, tevgera serxwebûnê di nav Kurdistanê de dest pê kiri bû. Lê mixabin şoreşa Şêx Seîd têkçû, ew bi xwe jî dil bû û hat bidarxistin, û gelê Kurd jî şerpeze bû.

Li dema xwendinê, Cegerxwîn bi feqetî li Kurdistana Îraqê û Îranê geriya bû. Vê gerê di canê Seyda de şopeke çak û ronak hîştî bû, û derdê miletê ku di nezanî û bêtifaqiyê de dil û bîndest ma bû bibir dibir.

Di wan rewşên dijwar de, xîreta Seyda qebûl nekir ku di nav refê oldaran de bimîne, rabû cibe û şaşik avêtin, û daket qada xebata welêt.

Rola helbest û xebata Cegerxwîn, di hişyarbûna Kurdan de pir mezin û hêja bû. Ticarî ew jî tevgera azadîxwaz a gelê Kurd bi dîr neket, Ji ber wê jî zor, zîndan û bidûrkirin jî dît. Cegerxwîn dora pêncî berhemên nivîskî, di gelek warên nivîsê de li şûna xwe hîştin, bi taybetî jî di warê helbest û wêjeyê de.

Helbestvanê bi navûdeng Cegerxwîn, li sala 1979an çû welatê Siwêdê, û li 22.10.1984an çû ser qedera xwe. Û li bajarê Qamişlo hat veşartin. Hersal li roja goçkirina wî, mehrecana helbesta Kurdî li Sûryê tê lidarxistin.

¹. Amadekirin Mihemed .E. Elî.

Tewndina Navdêran

Tewandin rewşeke kesandina navdêrê ye. Di rewşa tewandinê de, navdêr li gor zayend û mêjera xwe paşkîtên tewangê (ê , î , an) werdigre, û ew wiha bi kar tên:

ê ⇒ Ji bo yekejmara mêza. Hêvê derdor ronî kir.

î ⇒ ji bo yekejmara nêrza. Ferhadî ji şêrînê hez kir.

an ⇒ ji bo gelemjara herdu zeyandan. Karkiran maf xwastin.

- Lê eger tîpa " a " û carina jî "e" di navê nêrza de hebin, gengazî heye, ku tewandin bi guhartina wan tîpan bi tîpa " ê " were kirin.

Nimûne:

Bajar ⇒ Bajêr... Narîn çû bajêr.

Baxçe ⇒ Bêxçe... Li bêxçe meywe hene.

Kevir ⇒ Kêvir... Kêvir ji ser rêkê rake.

- Eger navdêr bi tîpeke dengdêr kuta dibe, tîpa girêkok "y" dikeve navbera wê û nîşandeka tewangê.

Wek :

Ode ⇒ Odeyê. Mase ⇒ Maseyê.

- Eger tîpa dawiya navdêra mêza " e " be, çê dibe ew bi tîpa tewangê " ê " were guhartin.

Wek: Name \implies Nameyê \implies Namê.

Ode \implies Odeyê \implies Odê

Nimûne: Li ser masê namê dinivîse.

• Kengî navdêr tê tewandin:

Navdêr di van rewşan de tê tewandin:

1- Eger navdêr Kirarê lêkera têper be di dema borî de tê tewandin.

Nimûne: Azadî/Azêd helbestek xwend.

Sozîne gul berefkinin.

Zarokan darek çand.

Têbîn: Li herêmên Kurdistanê, yên ku navdêra nêrza bi tewanga "î" natewînin, eger tîpên "a , e" di navdêrê de tine bin, wê hîngê navdêr bê tewandin diminin. *Wek navdêra "goşt": Ez goşt dibjêrim. Ji dêvla: Ez goştî dibjêrim.*

2- Eger navdêr biresera (durust û ne durust) be di hemû demên lêkerê yên din de tê tewandin.

Wek: Ronahî lîstokê dixwaze?. Ew gûzê bi kêvir dişkîne.

Zarok bi lîstokan dilîzin.

Têbîn: Hebûna daçekê li pêş bireserê wê dike biresera nedurust (li nimûneyên jorin binêre).

3- Di hevoka navane de, dema navdêr biresera navekî din be dîsa tê tewandin.

Wek: Axa welêt. Beyarê Leylanê. Vejîna hêviyan.

Rahênan

- Navdêrên kirar û bireser di van hevokan de bi awayên tewandî binivîse:

- Diya min xwarin.....çê dike.
Azad stran gotin.
Pêr berf li gund me barî.
Tu wî goşt bikelîne!
Em ji zarok hez dikin.
Rojîn fîstan kirî.

- Navdêrên jêrîn wek biresera lêkera têper di dema borî de têxe hevokan:

- Sol:
Welat:
Gul:

- Navdêrên jêrîn ji lêkera dema niha re di hevokan de bike bireser:

- Kolan:
Text:
Kevcî:

Zaravên Zimanê kurdî*

Piraniya zimanzanan li hev kirine, ku zimanê kurdî ji binyata xwe de zimanekî Hindo-Eurupî, û ji koma zimanê Bakur rojavaya Êranê ye, û ew zimanekî serbixwe ye.

Şakir Xesbak

Bi tevahî, lêkolînavan zimanê kurdî parve du zaraveyên sereke dikin; zarava bakur û zarava başûr. Zaraveya bakur li ba kurdên li bakur û rojavaya Gola Urmiye, Kurdên Komara Ermenistanê, Kurdên Tirkîyê, Kurdên Sûryê û Kurdên Badînanê ve bi kar tê. Zaraveya başûr jî kurdên van navçan pê deng dikin: Kurdên Soran li herêma Erbilê, Kurdên Baban li Silêmaniyê û Kerkûkê û Kurdên Mukrî û Erdelanê li Kurdistana Êranê.

Zaraveya bakur ku bi zarava Kurmancî tê naskirin, li ser hev e û binezarên wê tunene. Pergalên wê jî cuda û diyar in, û belkî jî ew zarava kevintir be. Zarava başûrî ku bi zarava Kurdî tê binavkirin, binezarên wê hene, yên berztir binezarê Mokrî (Mokrî-Soranî) û binezarê Silêmaniyê (Silêmanî-Erdelanî) ne.

Ji bilî wan zaravan, zaraveke din li ba Kurdên Tirkîyê heye, jê re (Zaza) tê gotin, ew li herêma di navbera Diyarbekrê û Erzincanê de tê bikaranîn. Zaravekî din jî li Êraqê û Êranê heye, jê re (zarava Goranî) tê gotin. Ev zarave li ba hozên Hewramî û Kakayî li Kerkûkê û hozên Baclan li nêzîk Xaneqînê û hozên Goranî li Êranê tê xebtandin.

*Dr. Şakir xesbak- pirtûka El Ekrad, rûpel 482- çapxana Şefîq- Bexdad 1972- bi zimanê Erebi... wergerandina Kurdî: Mihemed.E.Elî.

Cinav

Cinav, bêjeyeke serbixwe ye, li şûna navdêrê bi kar tê û wê dinimîne.

- Cinavên kesîn:

Cinavên kesîn li şûna navên kesan tên xebitandin û wan dinimînin.

Nimûne:

Ez ji dêvla te çûm ber pêz.

Tu rindiya cîranê xwe ji bîr meke.

Ew mirovekî baş e.

Eger navdêra ku cinava kesîn dinimîne di rerwşa tewandî de be, wê hîngê ew cinavên kesîn bi şêwene din tên nasîn.

Nimûne:

Min bi destê te girt.

Te karê xwe kir?

Ewê/ewî cil ûtî kirin.

Sê kes di cinava kesîn de hene:

a. Peyvok: Kesê dipeyive, ez, min, em.

b. Guhdar: Kesê guhdar, tu, te, hûn, win.

c. Nedyar: Kesê nedyar, ew, wî, wê, wan.

- Cinavên kesîn li gor rewşa tewandinê dibin du cure, cinavên netewandî (pîvane) û cinavên tewandî.

1- Cinavên kesîn ên pîvane:

Li şûna navdêrên netewandî tên xebtandin.

Ew li gor mêjerê du cure ne:

Yekejmar

Ez: Ez bi kurdî dixwînim.

Tu: Tu çi dikî ?

Ew: Ew xwe amade dike.

Gelejmar

Em: Em li derve dilîzin.

Hûn,win: Hûn diçin kû?

Ew: Ew ji bazarê tên.

2- Cinavên kesîn ên tewandî:

Li şûna navdêrên tewandî tên bikaranîn. Cinavên kesîn ên tewandî wiha ne:

Yekejmar

Min: Min hinarek xwar.

Te: Te hevalê xwe naskir.

Ewî/wî(nêr): Ewî hesp ajot.

Ewê/wê(mê):Ewê helbestek xwend.

Gelejmar

Me: Me Azadî xwast.

We: We keskesor dît?

Ewan/wan: Ewan gulên sor anîn.

Rahênan

- Li cihên vala cinavên kesîn ên pîvane binivîse:

.... ji kîjan rengî hez dike? berê darê berhev dike.

.... gelek nexweş im. Zanî bi Înglîzî bixwînî.

.... Çima dikenin?Seba azadiya welêt dixebite.

- Di vê deqê de, cinavên kesîn ên tewandî xêzekê li bin dîne:

Me soz dabû, ku em û we emê herin seyranê. Lê te got ez ne vala me, wî got ez bêkêf im, wê lêborîn xwast, wan jî got, cihê seyranê ne xweş e. yanê we her yekî behaneyek û astengek danî, ma bi ya we be wilo dibe?

- li ser her cinaveke kasîn e yekejmar e pîvane hevokekê binivîse.

.....

.....

.....

- li ser her cinaveke kesîn e tewandî ye gelejmar hevokekê binivîse.

.....

.....

.....

- Cinavên nîşankirinê:

Cinavê nîşankirinê li şûna navdêrê tê xebtandin û wê dinimîne.

Du cure cinavên nîşankirinê hene, pîvane (ev, ew), û qersene (yê, ya, yên).

1. Cinavên nîşankirinê yên pîvane: Ji herdu zayend û mêjeran re bi kar tên.

Ev: Ji bo nêzik. Ev mala Xanimê ye.

Ew: Ji bo dûr. Ew zinarên çiyê ne.

2. Cinavên nîşankirinê yên qersene:

Ew cinavên nîşankirinê ne, bi veqetandeka navdêrên ku dinimînin re bûne yek. Ew jî ev in:

- Yê: Ji yekjimara nêrza re.

Nimûne:

Şagirtê serkeftî hat. → Ewê serkeftî hat. → Yê serkeftî hat.

- Ya: Ji yekjimara mêza re.

Wek:

Keçka diçû amojgehê. → Ewa diçû amojgehê. → Ya diçû amojgehê.

- Yên: Ji gelejmarra herdu zayendan re.

Nimûne:

Kesên diçûn derve gihîştin kû? → Ewên diçûn derve gihîştin kû? → Yên diçûn derve gihîştin kû?.

- **Cinavên pirsyariyê:**

Cinavên pirsyarkî rewşa pirsyariyê destnîşan dikin û didin nasîn. Cinavên pirsyarkiyê yên sereke:

= Ji bo kesan:

- Kî:

Ez çûm kar. Kî çû kar? Ehmed hat. Kî hat?

- Kê:

Kê nan xwar?

Kê av da te?

Têbîn: Cinava "kê" rewşa tewandî ye ji cinava "kî", li şûna navdêrên tewandî bi kar tê. Wek: Beyarî û Leylanê nan xwarin. Kê nan xwarin?

= Çi: Ji bo tiştan û lawiran.

Tu çi dixwazî?

Ez dermên dixwazim.

Ew çi dike?

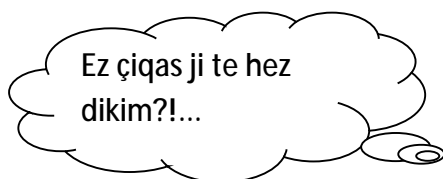
Ew bes şoran dike.

= Çiqas: Ji bo çiqasî û tibabê.

Çiqas katjmêr ji bo kar mane? Didu mane.

Çiqas mirov li wir bûn? Dora deh mirovan.

Çiqas şagirt amade ne?

- Cinava girêkî (ku):

Ew li dû navdêr û cinavan tê xebtandin û wateya hevokê zelaltir dike.

Mirovê ku te dît hevalê min bû.

Ewa ku li malê diya min e.

?

Rahênan

-Cihên vala bi cinavê pirsyarkî dagre:

..... heye ku tu ewqas bi xemî?! got nexwaşiya te giran e?

..... ji bilî diktor kane wê şorê bike? ne baş e, ku herkes xwe bike zana.

- Sê hevokan bi darêja pirsyarkî binivîse.

.....
.....
.....

- Li ser her cinaveke nîşankirinê hevokekê binivîse.

Ev:

Ew:.....

Yê:.....

Ya:.....

Yên:.....

- Mijar:

Çend hevokan li ser roja xwe binivîse, tê de cinava girêkî bi kar wîne.

.....
.....
.....

EDEBIYATA WELATÎ*

Edebiyata welatî, ew edebiyat e, ko ji jîna milletî, ji hiş û dilê wî, ji dîrok û çîrçîrokên wî, ji stran û laveyên wî hiltê. Kanîya wî, dilê millet, hiş û heyata wî ye.

Tinê ev edebiyat e, ko germ, rengîn, bi bêhin û xwedan ruh e.

Ji vê edebiyatê, dengê bilûr û dilanê, [Kamîran Bedirxan](#) stranên çiyê, zîzîya evîn û hezkirinê bi teptepa dilan ve tèn bihîstin.

Piraniya miletan pirîcar ev rastîya seh ne dikirin, ber ne diketin.

Li Ewropayê, milletin hebûn ku hej zimanên xwe ne dikirin. Zimanên xwe biçûk, teng, nespehî û nehêja diditin.

Ev hal di welatên Rohelatî de jî dihat ditin.

Herwekî di nav kurdan de, heçî mirovên zana radibûn kitêbên xwe ne bi zimanê kurdî bi zimanê biyanîyan dinivîsandin.

Piştî xebata sedan salan, di welatên Ewropa û Rohelat de hate seh kirin ku ev rê dernakeve û ev awa naçe serî.

Çiko millet guh ne dida wan kitêban û xebata wan mirovan berxudar ne dibûn. Ji ber vê yekê ev mirovên ha vegeyriyan ser

* - Dr. Kamiran Alî Bedirxan- kovara Hawar. Hejmar 1- rûpel 6/ sal 1932.

zimanên xwe. Vêca xebata wan zûka berên xwe dan û millet li pey edebiyata wan çû. Bi vî awayî di nav wan miletan de edebiyateke geş û zendî çar bû.

Êdin, her kes zana, nezana, bajarî, gundî ku xwendinê zanibe, zimanê wan seh dikirin û kitêbên wan dixwendin. Ji xwe wilo jî diviya bû.

Ji ber ku ji nivîsandin û belavkirina kitêban armanc ew e ku hiş û fikrên qenc bikevin nav xelkî, di dil û serên wan de cih bigirin.

Vêca divêt ku em bi zimanê dê û bavên xwe, bi zimanê şîrîn û delal, bi zimanê kurdî, bi kurdiya xwerû binivîsin, û fikr û hisên xwe ji çîrok û stranên kurdî bigirin.

Ehmedê Xanî berî sêsed salî ew rêya ji me re vekiri bû. Lê heyf paşiyên wî pê ve ne çûn.

Rengdêr

- Rengdêr, bêjeyek e bi navdêrê re tê û salixa wê xuya dike.

Nimûne:

Keça kezî zer.

Xortê simêl sor.

- Rengdêr bêjeyeke ne guhêrbar e, yanê tewang û veqetandekê nastîne.

Wek:

Gula sor û bînxweş.

Deriyê bilind û fereh.

- Rengdêr jî mîna bêjeyên Kurdî, ji aliyê binyata xwe ve parve sê cureyan dibin:

1. Sade: Ji bêjeyek sade pêk tê.

Bilind, sor, dirêj...

2. Pêkhatî: Bi alikariya pêşkîr û paşkîtan tên darijtin.

Nerind, bêbext, zana, bajarî, mirovane...

3. Dumil: Ji pevgirêdan du bêjeyan pêk tê.

Bînxweş, bextreş, serbilind...

- Beramberkirina rengdêran:

Bi du rengan çê dibe:

1 -Beramberkirina ji hev bêtir:

Ew destnîşan dike, ku taybetiya tişteki ji tişteki din zêdetir e.

Ev rewşa bi alîkariya paşkîta (tir) çê dibe.

Nimûne:

Ew ji min zanatir e... Lê ez ji wî çalaktir im.

Qelew e. Qelew..... e.

2- Beramberkirina herî bêtir:

Bi alîkariya paşkîta (tirîn) pêk tê.

Nimûne:

Baştirîn heval pirtûk e. Pîstirîn sincî derew e.

Ev mirov Qelew..... e.

Rahênan:

- Rengdêran di vê nivîsarê de destnîşan bike:

Gava ew dibêjin gulîstana me ciwan e, gulên wê rengîn in, darên wê geş û bilind in, ew rast dibêje.

- Van rengdêran bi şêweya beramberkirinê têxe hevokan:

Şêrîn:

Xort:

Dilsoz:

Bînxweş:

Giran:

- li ser her cureyeke rengdêrê du nimûneyan binivîse:

Sade:

Pêkhatî:

Dumil.....

- Mijar:

Deqeke kurt li ser daristanekê binivîse, tê de rewşa beramberkirinê bi kar wîne.

.....

.....

.....

.....

Ji Pend û şîretên Kurdî*

- Kevirê giran ne yê lêxistinê ye.
- Aqil taca zêrîn e, li serê her kesekî nîne.
- Ax çiqas pir e, mar bi qinyat dixwe
- Şorek xweş, biharek dila ye.
- Barê kerê tiving bin jî, gur dê dîsa wê bixwe.
- Bi dostan re germ be, bi dijmin re nerm be.
- Dar bi berê xwe, mirov bi navê xwe.
- Fodilî nabe bi fîstaneke, camêrî nabe bi arvanekî.
- Geliyê kûr bê av nabe, çiyayê bilind bê ba nabe, xelkê şêrîn bê yar nabe.
- Hejîr li hejîrê dinêre nerm dibe, qawîn li qêwîn dinêre zer dibe.
- Av ji golê, nan ji êlê.
- Kurmê darê ne ji darê be dar nakeve.
- Kurmanc têr e, xew jê re xêr e!!
- Li dewsa şêran, man kundên şikêran.
- Lome mera pîr dikin, pesin mera jîr dikin.
- Mêr bê xudan jar dibe, jin bê xudan har dibe.
- Mar çê ba ling ne diketin zik.
- Mala gur e, ne ard e, ne bilxur e.
- Şorên hêvara dikevin qulên dîwara.
- Nok digere li diranê xerab disekine.
- Devê te tijî xwîn be, li pêş kesî tif meke.
- Kezî zerên te hebin, simêl sorên xelkê jî hene.
- Zer zane, zor zane, devê tivinga mor zane.

* Hinek jê ji pirtûka "Bavê Gulê" Pend û şîretên Kurdî 1994 hatine birin.

Hoker

Hoker bêjeyek e, wateya hevokê zelal û sergihayî dike.

- Cureyên hokerê yên sereke:

1. Hokera rewşê: Ew rewşê û çawahiyê dinasîne.

Nimûne: Ez xweş dixwînim.

Bextê wê reş e

- Hokera rewşê bi pirsra "çawa" tê nasîn:

Tu çawa dixwîni? *Bersiv:* Ez xweş dixwînim.

Bextê wê çawa ye? *Bersiv:* Bextê wê sipî ye.

2. Hokera mêjerê: Ji nasandina

hejmarê û çiqasiyê re bi kar tê.

Nimûne: Ez pir dimeşim.

Ez gelek tî me.

- Hokera mêjerê bi pirsra "çiqas"tê nasîn.

Tu çiqas dimeşî. *Bersiv:* Ez pir dimeşim.

3. Hokera demê: Ji bo nasandina demê bi kar tê.

Nimûne: Serdil nîvro çû û êvarê hat.

- Hokera demê bi pirsra "kengî" tê nasîn.

Serdil kengî çû? *Bersiv:* Serdil nîvro çû?

Serdil kengî hat? *Bersiv:* Serdil niha hat?

4. Hokera cih: Ji bo zanîna cih bi kar tê.

Nimûne: Ez ji Efrînê tîm, diçim Kobanê û ezê herim Qamişlo.

Efrîn

Kobanî

Qamişlo

Hokera cih bi pirsra "kû" tê nasîn.

Tu ji kû hatî?

Bersiv: Ez ji Kobaniyê hatim.

Tu çû kû?

Bersiv: Ez çûm Qamişlo.

5. Hokera nakirinê: Ji bo nakirinê bi kar tê.

Nimûne:

Ez ne tî me û ne birçî me.

Ne dimeşe û ne dixuşe!

Ne dimeşe û ne dixuşe

Diyarkirin ji bo xwendevanên helbesta min*

Nîzar Qebbanî

... û bêhiş li ser min dibêjin:

Ez derbas periyên jinan bûme .. û derneketime
û dixwazin sêdara min li dar xin
bo ku min li ser yara xwe .. helbest nivîsand
min -mîna bilî xwe- bazirganiya Heşîşê nekir ..
dizî nekir ..
û ne kes kuşt
lê belê .. min li nîva rojê hez kir ..
gelo ma min guneh kir

Û bêhiş li ser min dibêjin:

Ez bi helbestên xwe, ji bin fermanên ezmên derketime
Kê got hezkirin dijmantiye li ser rûmeta ezmên?
Ezman dostê min e
Dikene ger dikenim ..
stêrkên wê jî zêde vedibrûsin ..
eger rojekê min hez kir ..
çî pê ve ye .. eger min bi navê yara xwe stra?
Û li her paytextekê
Wek daristaneke Kestenevê çand..

Ezê her karê hezkirinê bikim
Mîna hemî pêxemberan
û herdem karê zaroktiyê û dilpakiyê
û zelaltiya dilan jî bikim..
û li ser karûbarên yara xwe binivîsim
ta porê wê yê zêrîn di zêrê ezmên de bihelînim
û ez- hêvîdar im wek xwe bimînim-
zarokek bim wek dixwazim li ser diwarê stêrkan xêz bikim
ta li welatê min evîn bibe pileya bayê
ez jî bibim ferhengek ji bo dilxwazên evînê
û li ser lêvên wan bibim elêf û ba

* Nîzar Qebbanî, karên helbestî yên siyasî yên tevahî, perçe 3, rûp11,
1986.Wergerandin: (Mihemed.E.Elî)

Rahênan

- Hokeran di vê deqê de bide nasîn:

- Tu çawa yî?
- Ez baş im.
- Rewşa te çawa ye?
- Ne pir baş e.
- Çima?
- Şeva çû bavê min gelek nexweş ket.
- Hêvîdar im nexweşiya wî ne xedar be.
- Na! Me rakir nexweşxaneyê Qamişlo û ew niha vehesiye.
- Çiqasî di nexweşxanê de ma?
- Ne pir! Tenê dora pênc katjmêran, me bi şevê xistê û bi

sibehê re biderxist.

- Mijar:

Axafinek di navbera te û hevalê te yê ku ji rêwîngiyê hatiye çêbû, wê axaftinê bi çend xêzikan binivîse.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Daçek

Daçek bêjeyek e, li pêş navdêr, jimarnav û cinavan tê û wan dide kesandin.

Nimûne: Stêrk li ezmên dibrûse.
Saman ji wê hez dike.
Temenê wî di pênciyan de ye.

Stêrkek
geş e

Ji nav daçekan, daçekên rasteqîn pir pir bi kar tên, ew jî bi tevahî wiha ne:

1. Daçekên rasteqîn, ev in:

Bi: Em bi zimanê xwe serbilind in.

Di: Mitan di karê xwe de jîr e.

Li: Viyan li zanîngehê dixwîne.

Ji: Dêrsim ji hevalên xwe re dilsoz e.

2. Paşdaçek: Pirtik in, piştî daçekên rasteqîn tên û wateya hevokê zelaltir dikin, ew jî ev in:

De: Di cejna Newrozê de em êgir dadidin.

Re: Canê bi Sêvda re êzingan dide hev.

Ve: Bi mal û zarokên xwe ve çû.

Rahênan

- Cihên vala bi daçek û paşdaçekên (bi, ve, de, ji, re, li) dagire:

..... min bibore, lê em dil we..... ne û
we û xebata we serbilind in. Emê vir û pê
..... hev têkildar bin. Silav û rêz bo we hemiyar.

Gihanek

Gihanek peyveke xweser e, bêje û hevokan bi hev ve girêdide.

Nimûne:

Ez û hevalên xwe zimanê kurdî fêr dibin.

Eger ku win jî diwazin fêr bibin mamoste amade ye.

- Gihanekên sereke ev in:

Û: Ez û tu çûn seyranê.

Jî: Em jî bi makîne hatin.

Yan: Yan Kurdistan yan neman.

Lê: Ew şêrin e lê ez şêrintir im.

Ku: Wî got ku ewê bixwîne.

Loma: Ew xortekî baş bû, loma min jê bawer kir.

Eger: Eger ez herim , ez pir namînim.

Ji bo ku: Ew çû derve ji bo ku bixwîne.

Ji ber ku: Ew nexweş ket ji ber ku cixare vedixwar.

Ez bi zimanê xwe
dixwînim û dinivîsim..

Rahênan

- Pênc gihanekan di hevokan de bi kar wîne:

1

2

3

4

5

- Xêzikan li bin gihanekan dîne û wan li jêr binivîse.

Ji ber ku dewlet li zimanê Kurdî mikûr nehatiye, loma jî dibistanên zimanê Kurdî tinene û em nikanin bi fermî bi zimanê xwe bixwînin, lê belê ew tişt li pêş me nebûye asteng ku em zimanê xwe fêr nebin. Erê me niha malên xwe kirine dibistan, lê eger ew bixwazin nexwazin, zarokên me dê zimanê bav û kalên xwe ji bîr nekin.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Bangnîşan

Bangnîşan bêjeyek e, nîşan dike, ku mirovek gazî mirovekî din dike. Di vê rewşê de navdêr li gor zayend û mêjera xwe hin paşkîtan werdigire. Ew paşkît jî ev in:

O: Ji bo yekejmara nêrza.

Wek: Xorto! Lo xorto!

Ê: Ji bo yekejmara mêza.

Wek: Keçê! Lê keçê!

Ino: Ji bo gelejmara herdu zayandan.

Wek: Xortino! Keçino!

Gelî: Carina bêjeya " gelî " jî wek bangnîşan di rewşa gelejmaryîê de bi kar tê.

Wek: Gelî guhdaran, îro roja me ye.

Lê lê keçê!..
kuştim evîna te...

Lo lo lawo!.. bawer
nakim ji te...

Helbest

Ehemedê Xanî

E. Xanî û Qelemê:

Gotina Xanî:

Lê lê qelemê, te jî gelek dirêj kir
Bes e, te ev kaxez gelek qirêj kir
Her çend ku peyv mîna mirarî, mîna durr be
Bêqedir dibe ew, dema ku pir be
Ma tu nabînî ku birûmet in cewahir!
Lewra hindik in nadir in nadir!

Gotina qelemê:

Go: Ehmed, eger tu ne xebîs î
Herçiyê ku te got, min ew nivîsî
Eger qenc, eger xirab in, peyv û gotarên te
Eger şaş, eger rast in tevger û kirdarên te
Hey karxirab tu qenc dizanî
Tu gotox û kirox û xwendiyê wan î.

Rahênan

- Bangnîşanan di vê deqê de bide nasîn û li jêr binivîse:

Keçino! Xortino! Îro roja azadiyê ye, azadî nêzîk bû ye. Gelî biraderan! Divê em jî di nav gelên cîhanê de serbest û serfiraz bin. Ey xorto! Ey keçê! Barê gelê me li ser milê we ye, win paşroj û hêviya gelê xwe ne, doza azadbûna wî di destê we de ye, bi destê we geş dibe, û bi xebata we ava dibe.

.....

.....

- Mijar:

Pevegotarekê binivîse û ji hevalên xwe re bi deng bêje.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Jimarnav (Hejmar)

Jimarnav navdêr in, hejmara tiştan didin nasîn.

- Cureyên jimarnavan:

- Jimarnavên bingehîn:

Ji (zîro-sifir = 0) ta dawiya jimartinê. Sifir- yek- didu...

0 , 1 , 2 99 301

..... 10050

- Jimarnavên rêzîn:

Rêz û pileyê xuya dike, ew bi danîna paşkîten (em , emîn) li dawiya jimarnavan çê dibe.

Destê xwe daniye ser pêplûkê.....
Lingê xwe jî li ser a.....

Wek:

Yekem(yekemîn), nodem(nodemîn), sed û dehem(emîn).

- Jimarnavên birewîn:

Jimarnavên birewîn bi du şêweyan çê dibin:

1. Bi anîna (yek) li dawiya jimarnavê çê dibe.

Wek:

$1/4 =$ çaryek $1/8 =$ heştyek $1/10 =$ deheyek

2. Bi anîna daçeka (ji) li pêş jimarnavan.

Wek:

$1/4 =$ Ji çaran yek. $3/9 =$ Ji nehan sisê. $2/5 =$ Ji pêncan didu.

Rahênan

- Van hejmaran bi şêweya rêzîn binivîse:

2..... , 6..... , 8..... , 11.....

- Van hejmaran bi şêweya birewîn binivîse:

3/4 , 5/6

1/9 , 4/7

- Van dirokan bi şêweya nivîskî bike û bûyerên wan bide

nasîn:

1946:

.....

1925:

.....

1639:

.....

1514:

.....

2004:

.....

1957:

.....

Kîtine bijarte Ji wêjeya Daxistanî*

- Du sal gerek in ku mirov hîn dengkirinê bibe, şêst sal jî gerek in, ku hîn bibe deng neke.

- Mirov li du rewşan xwe berdide ser çokan: Ji bo avê ji kaniyê vexwe, û ji bo gulekê jê ke.

- Bila bêjin zimanê gelê min xizan e. Lê ji bo min, ez kanim bi zimanê xwe tiştê ku dixwazim bêjim, û daku raman û hestên xwe derînim ne mohtacî zimanekî din im.

Resûl Hemzetof

- Yê ku berî şer di encamê bifikire ne dilêr e.

- Kaniya biçûk, lezok û xumxumokî nagihê deryayê, lehiya hêdî û giran wê dadiqurtine.

- Mêvan hergav ciwan e, lê ew ciwantir e gava piştta xwe dide mera.

- Şênîyê çiyayîyan dibêjin: Cihê xençerê yê ewletir kolana(qina) wê ye, yê êgir jî tandira wî ye, yê mêr jî mala wî ye.

- Sincîyeke çiyayîyan: Zevî û malê xwe bifroşe, her tiştêkî xwe ji dest xwe bide, lê mirovê di hundurê xwe de mefroşe û ji dest xwe mede.

- Em bi xemê û nerazîbûnê li zarokên ku bi zimanê gelê xwe nizanin dinêrin. Ew zarok jî dê û bavên xwe lome dikin, ji ber ku wan ew hîn zimanê xwe nekirin. Ew hemî mirov tenê hêjayî mixabinîyê ne.

- Nivîsek li ser tenbûrekê: Win goman dikin ku têt awazan çê dikin? Na! Ew dengvedana gotinên di dil de çê dibin, in.

* Ji pirtûka ((Daxistan Welatê min e)) ya Resûl Hemzetof.

Lêker

Lêker bêjeyeke guhêrbar e, raman, kirin û bûyînê dide nasîn.

Nimûne:

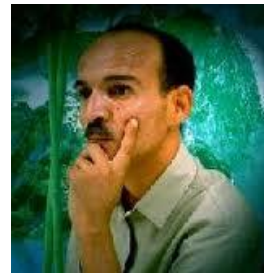
Welatê me dikele ... Em ji gelê xwe bi dûr neketine...

Roj ji rojhilat hiltê ... Dilê dayîkê bi zaroyan re ye.

Ew çi dike?

.....

Ew çi dike?

.....

Bêjeyên reşkirî di hevokan de lêker in, ew kar, raman, bûyer, tiştê bûye û tê kirin didin nasîn û diyar dikin.

Dem, rawe, mêjer, kardayîn û binyata her lêkerekê , bi pergalên wê yên taybet tên nasîn.

?

Pergalên lêkerê

- Kesên lêkerê:

Di lêkerê de hejmara kesan bi nîşandekên taybet tên nîşandan. Nîşandek jî bi dawiya lêkerê dikevin:

- Kesê yekejmar:

1. Peyvok: Kesê ku daxive, nîşandeka wî "im" e.

Nimûne:

Ez li ser têxt radizim.

2. Guhdar: Kesê ku axaftin pê re dibe, nîşandeka wî "î" ye.

Nimûne:

Sorgul! Tu li wir çi dikî ?

3. Nediya: Kesê ku axaftin li ser e. Nîşandeka wî "e" ye.

Nimûne:

Çinar li malê rûniştiye.

- Gelejimariya lêkerê:

4. Nîşandeka gelejimariyê ya hersê kesan "in" e.

Ez, tu û wan em li ber roniya hêvê rûniştin.

- Lêker Ji aliyê hebûn û rengê
bireserê ve du cure ne, têper û
têneper.

1. Lêkera têper: Biresera durust distîne.

Nimûne:

Memo sêv perçe kir...

Zîn cilan didrû.

2. Lêkera têneper: Ew biresera
nedurust distîne.

Cano bi balefirê çû...

Gulê bi dilê xwe kir.

Terzî cilan didrû

Karê terzî diçe ser clan
(bireser)

Pereşûtvan difire

Karê pereşûtvan naçe ser
kesekî din(bê bireser)

Rahênan

- Cihên vala bi nîşandekên kesan(im, e, î, in) dagire:

Şiyar ji birayê xwe re got: Her sibehê ez li kata şeşan şiyar
dib.... Lê tu dereng ji xew radib.... , Xemgîn jî dereng
radib.... Wilo nabe! Gerek e win qîret bik.... û zû şiyar bib....

Demên lêkerê

Di Kurmancî de sê demên lêkerê yên sereke hene: Borî, Niha, Wêbê. Û ji bilî deman raweya lêkera fermanî jî heye.

- Dema borî:

Ev dem bi tevahî xuya dike, ku karek di demên berê de bûye.

Demên sereke yên lêkera borî ev in:

1. Boriya borî:

Ew xuya dike, ku karek berê bûye û derbas bûye.

Mînak:

Ez çûm karê xwe. Tu çûyî karê xwe. Ew çûye karê xwe.

Em, win, ew çûn karê xwe.

2. Boriya berdest:

Ev dem xuya dike, ku karek berê dibû û dihat kirin. Ew dubarekirin û dirêjîya dema wî karî diyar dike.

Nimûne:

Ez diçûm malê. Tu diçûyî malê. Ew diçûye malê. Em, win, ew diçûn malê.

Têbîn: Ev dema bi alîkariya pirtika "di" çê dibe, ji wê pirtikê re "berlêker" tê gotin. Nimûne: Zarok bi topê dilîstin.

- Dema niha:

Ev dem xuya dike, ku karek niha di dema axaftinê de dibe û tê kirin.

Dema niha ya sereke nihaya pêşkerî ye. Ew bi alikariya berlêker "di" çê dibe.

1. Nihaya Pêşkerî:

Ev dem diyar dike, ku karek niha di dema axaftinê de dibe.

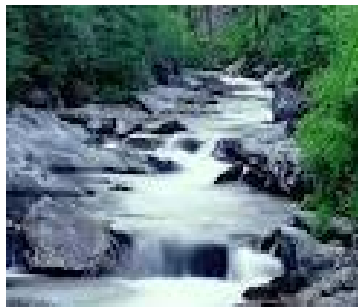
Nimûne:

Ez ava kaniyê vedixim.

Tu gula sor bîn dikî.

Ew diçe dibistanê.

Em, win, ew ji çem hez dikin.

- Dema wêbê:

Ew karek dê di dema pêş de bibe xuya dike. Ew bi anîna pirtika "dê" li berî lêkerê çê dibe. Lê li hin deverên Kurdistanê, pirtika "wê" li şûna "dê" bi kar tê.

Nimûne:

Ez dê herim dibistanê... Tu dê herî dibistanê...

Ew dê avê vexwe...em, win ew dê avê vexwin.

Têbîn: Eger kirar navdêr be berlêker "dê" cuda tê nivîsandin, wek: Diljîn dê here Şamê. Lê eger kirar cinavek be, berlêker "dê" tîpa "d" ji dest dide, û tîpa "ê" bi dawiya cinavê dikeve, wek: Ezê herim dibistanê... Tuyê herî Kurdistanê...

- Raweya fermanî:

Ew rewşa fermaniyê destnîşan dike. Raweya fermanî bi alikariya berlêker "bi" li pêş lêkerê û nîşandekên mêjera kesan, "e" ji bo yekejmariyê û "in" ji bo gelejmarîyê, li dawîya lêkerê pêk tê.

Nimûne:

Karê xwe baş bike ... Karên xwe baş bikin... Serê xwe hilîne.

Têbîn: Mîna ku me di hevoka jorin de dît, di lêkera pêkhatî de, berlêker "bi" netê xebitandin.

Nimûne:

Karê xwe bike û barê xwe rake... Li binê darê rûnin û çayê vexwin.

Li siya darê rûnin û çayê vexwin! Tu çi dibêji?

.....
.....
.....

Têbîn: Gava tîpa dawîya lêkerê dengdêrk be, nîşandeka yekejmariyê "e" dikeve, ya gelejmarîyê "in" ji tîpa xwe "i" winda dike.

Nimûne:

Rabe destê xwe bişo. Rabin destên xwe bişon.

Helbest

Ehmedê Xanî.. Mem û Zîn

Ehmedê Xanî dibêje, min ji ber vê yekê bi Kurmancî nivîsand:

Da ku xelqî nebêjtin ku Ekrad

Bê marîfat in bê esil û binyad

Him ehlê nezer nebên ku kurmanc

Îşqî nekirin ji bo xwe amanc

Filcumle ne cahil û nezan in

Belkî di sêfil û bêxwedan in.

E.Xanî..

Kesên ku bi eslê xwe xirabsirişt in

Ma ew esil ji wan qet tê şuştin!

Çil sal tu Hênzelê biçînî

Û sed av tu bidî wê bihingivînî

Wî xwedî bikî û bigihînî tu bi tavê

Û her dem lê bireşînî tu gulavê

Her roj tu reha wê biqelêşî û şeq bikî

Û wê qelşê tijî şekir bikî

Û xizmet bikî tu jê ra wek Hindiyên çavreş

Ma ew ji te ra qet dibe zebeş

Divê tu nefikirî ku dema ew ber bide

Ew dê xeynî ji taliyê çû fêkî û ber bide

E.Xanî..

Rahênan

- Di van hevokan de, berlêkerên "bi, di" û pirtika "dê, wê" bi xêzikan nîşan bide, û dem û raweya lêkerê li ber binivîse:

Lawo! Bixebite! Bixwîne!.....

Baranê giran lêdikir, lê dîsa em meşîn.....

Buhar e, gupik dibişkivin û gul vedibin.....

Xewna azadiyê dê bibe rastî, û hêviya we dê bi cih were.....

- Li ser her demeke lêkerê û raweya fermanî hevokekê binivîse:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

- Mijar:

Te duh çi dikir, îro çi dikî û siba dê çi bikî? bi çend hevokan salix bide.

.....

.....

.....

.....

Lêkera "bûn" di dema niha de

Lêkera "bûn"ê di dema niha de, şêwene taybet distîne.

Van hevokan bixwîne:

Dema borî

Ez karker bûm.

Tu çotkar bûyî.

Ew rênçber bû.

Em şagirt bûn.

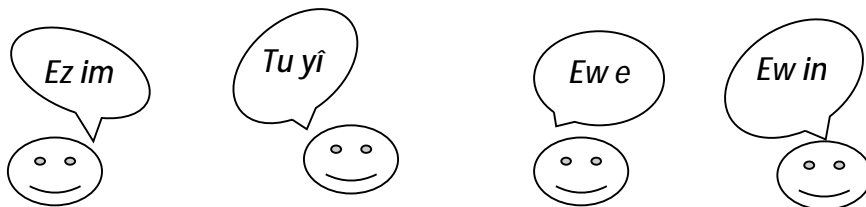
Dema niha

Ez karker im.

Tu cotkar î.

Ew rênçber e.

Em şagirt in.

- Ji van hevokan diyar dibe, ku lêkera "bûn" di dema niha de, li gor kes û mêjera xwe van şêweyan distîne:

Peyvokê yekejmar: im

Guhdarê yekejmar: î

Nediyarê yekejmar: e

Gelejmara hersê kesan: in

- Lê eger tîpa dawîya navdêrê tîpeke dengdêr be, lêkera

"bûn"ê van şêweyan distîne:

Im → me. î → yî. e → ye. In → ne.

Nimûne:

Ez dêrî me.

Tu Ronî yî?.

Ew/Azad birçî ye.

Em, win û ew rêwî ne.

Têbînek giring: *Di hevokên jorîn de, cinav û navdêrên (ez, tu, ew, Azad, em, win, ew) bi serwer bi nav dibin, û bêjeyên (karker, cotkar, rênçber, şagirt, dêrî, ronî, birçî, rêwî) bi seredanî tên nasîn. Jixwe, (im-me, î-îy-, e-ye, in-ne) jî raweyên dema niha ya lêkerê alîkar "bûn" in, ew jî cuda û bi serê xwe li dawîya hevokê li paş seredanî tê nivîsandin.*

Rahênan

- Raweyên dema niha ya lêkera bûnê (me, ye, ne, yî, im, e, î, in) di cihên vala de binivîse:

Ez Kurd, zimanê min Kurdî, ez xwazgêncî, em xwazgênciyê azadiyê, tu jî wilo, tu jî bindest, ew jî bindest, loma jî em tev azadîxwaz

- Mijar:

Te mirovek dît, we xwe bi hev da nasîn, û te li ser xwe û rewşa xwe jê re deng kir. Çend xêzikan li ser vê mijarê binivîse.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Helbest

Şîna ser şagirtên Amûdê*

Seydayê Tîrêj

Şermola hejar li rûyên erdan
Wey war û cihê xeman û derdan
Rabe vê sibê xwe reş girêde
Karwanekî mezin va tê ji rê de
Karwanekî bi hêl û mêl û nîşan
Va tête ji Amûda perîşan
Ne koçer in ew, ne warguhêz in
Westane li pêy hev , ew bi rêz in
Nêzik in ne dûr in, xweş xuya ne
Wek teşneyê rahê Kerbela ne
Mêvan in, delal in pir ezîz in
Hilmiştî ne paqij in, temîz in
Sînga xwe veke li ber delalan
Hembêz bike xweş ewan şepalan
Zaro ne, ciwan in nû gihîştin
Ew teyrik û bibilên bihiştin
Amûd li wan bûye pêt û agir
Neçare revîn berê xwe dane vir
Zanin ku tu dayîka henûn î
Bê şik e, li ser wan dê tu rûnî
Rêber Mihemed kurê Seîd î
Sed rehmet li gora wî şehîd î

* Malik in ji helbesteke Seydayê Tîrêj, dîwana "Xelat", rûp110, 1991.

Darêja "Hatin-Kirin" (pasive voice)

Hin caran karek dibe, lê kirarê wê ne nas e. Ew hevoka bi alikariya darêja "hatin kirin" çê dibe.

Wek:

Ez hatim dîtin. Ew tê girtin. Em werin verêkirin.

Di van nimûnan de xuya dibe, ku ew bi rêya kesandina lêkera alîkar (hatin) çê dibe, lêkera bingehîn jî di raweya xwe ya raderî de dinimîne.

Nimûne :

Diz hatin girtin.

Diz tèn girtin.

Diz hatibûn girtin.

Diz dê werin girtin.

Rahênan

- Di vê deqê de darêja "hatin kirin" bi xêzekê dest nîşan bike û li binê wê binivîse.

Hevalê me Dr. Şêzad bi xinizî hat kuştin. Lê kuştar zû hatin naskirin û hatin girtin, birastî bawer ne dibû dê zû werin girtin. Darebesta pakrewanê delal û bijîşkê zana ji hêla bi hezaran kes ve hat pêşwazîkirin, li ser dest û seran hat hilgirtin û li mezelê gundê Elendara hat veşartin. Gotin û gotarên zor nirxdar û bi sewat ji hêla heval, dost û xudiyên wî ve li ser gorê hatin gotin.

.....
.....
.....

Reweya neyînî ya lêkeran

Raweya neyînî ya lêkeran bi alîkariya daçekên "ne, na, ni, me" çê dibe. Ew daçek li pêş lêkerê tên nivîsandin.

1- Neyîniya lêkera dema borî:

Neyîniya lêkera dema borî bi daçeka "ne" pêk tê.

Nimûne: Ew neçû kar... Ew ne diçû karê xwe.

2- Neyîniya lêkera dema niha:

Neyîniya vê rewşê bi daçekên "na, ni" pêk tê.

Ez wê derewê nakim... Ez wê darê hilnakim.

Ez nikarim derewan bikim...

3- Neyîniya lêkera dema wêbê:

Raweya neyînî bi alîkariya daçeka "ne" pêk tê.

Xemgîn dê neçe derve... Xemlîn dê kesî hilnebijêre.

4- Neyîniya raweya fermanî:

- Bi alîkariya daçekên "me" çê dibe.

Nimûne:

Vexwarina cixarê meke kar... Ji neyarî re mebe alîkar.

Têbîn: Li hin deverên Kurdistanê, neyîniya lêkera fermanî bi daçeka "ne" tê kirin. Wê hîngê hevokên jorîn wiha dibin: Vexwarina cixarê neke kar... Ji neyarî re nebe alîkar.

*Na na!.. Min cixare venexwar, venaxwim,
nikarim vexwim, û dê venexwim, win jî
venexwin û xwe nexwaş mekin!..*

Rahênan

- Li ser her demeke lêkerê û raweya fermanî hevokekê di rewşa neyînî de binivîse.

Borî:

Niha:

Wêbê:

Fermanî:

- Mijar:

Ziyanên cixarê yên ku win zanin bi çend xêzikan hewaldin û şîretên xwe bêjin.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

SERHILDANÊN KURDAN (1800-2000)*

Di destpêka çerxa nozdan de, hesta netewî li Ewropayê serî hildida, û gelên Ewropayî xebat dikirin daku dewletine yek netew û yek ziman ava bikin. Li Rojhilata Navîn jî, dewleta Osmanî gelek millet kiri bûn bin destê xwe û di nezaniyeke tarî de kûr kiri bûn.

Ew hest û ramanên netewî yên ku li Ewropayê geş bû bûn, kenca xwe davêtin ser Rojhilata Navîn jî.

Gelê Kurd, ê ku Osmanîyan bi darê zorê zep kiri bûn, hestên netewî li ba wî jî germ dibûn; di dilên hinek mîr û axayên Kurd de, vîna serxwebûnê şîr dibû, û wan jî dixwastin ku bibin xwedî destlat û dewlet.

Ji wê demê de, bi dehan tevger, serhildan û şoreşên Kurdan rabûn û bi sed hezaran qurban jî hatin dan. Lê mixabin, Kurd bi ser ne diketin û hêviyên wan ên netewî têk diçûn .

Em kanin tevger û raperînan sereke yên ku li Kurdistanê rabûne, weha bijmêrin:

Serhildanên: Ebdirehmanê Baban li Silêmaniyê 1806an. Mihemed Paşayê Rewendozî 1810an. Îsmail Paşayê Behdînanî 1835an. Bedirxan Paşa 1848an. Ezdîn Şer 1853an. Serhildana Dêrsimê 1877-1878an . Lawên Bedirxan Paşa 1877- 1889an. Şêx Ubêdelayê Nihîrî 1880yî. Tevgera Bedlîsê 1913an. Şoreşa Şêx Mehmûmdê Hefîd 1919an. Tevgera Simko Axa 1922an. Şêx Seîd 1925an. Îhsan Nûrî Paşa li çiyayê Agirî 1927-1931an.

* - Mihemed. E. Elî.

Elî Riza li Dêrsimê 1937an. Barzan 1943an. Komara Mehabadê 1946an. Şoreşa Êlûnê 1961ê. Kurdistana Îranê 1979an. Tevera PKK 1984an.

Lê belê di nav serhildanên çerxa bîstan de, tevgerên herî bi navûdeng, serhildanên Barzaniyan bûn. Wan ji destpêka sedsala bîstan de, û ra 1943an, herdem tevgerên çekdar li diji hêzên Înglîz û Îraqê rakiri bûn. Di sala 1946an de jî, li dema Komara Mehabadê, Barzaniyan bi serokatiya têkoşerê nemir Mistefa Barzanî ji Komarê re parêzvanên dilsoz bûn.

Piştî Komara Mehabadê têkçû, M.Barzanî ligel 500 şervan berê xwe da Sovyetistana berê, û ra sala 1958an li wir ma. Lê ew di sala 1958an de, jiserkînuve vejerî Îraqê.

Gava destlata Îraqê ya wê hîngê li mafên Kurdan mikûr ne hat, Mistefa Barzanî, di sala 1961an de şoreşa Êlûnê rakir. Di şerê azadiyê de, pêşmergeyên Kurdistanê li dirêjîya neh salan şerekî serkeftî kirin, hîngê dewleta Îraqê neçar bû lihevkirina 11ê Adara 1970yî mor bike, û li hinek mafên Kurdan mikûr were.

Piştî wê demê, her du destlatên Tehran û Bexdê Li 6ê Avdara Sala 1975an li Cezairê li hev kirin û şoreşa Êlûnê têk birin. Lê belê wê şoreşê bîngeheke xurt ji raperîna Adara sala 1991ê re amade kiri bû, û herwiha hêviyên gelê Kurd hatin vejandin û dîsa geş bûn, û bi milyonan Kurd ji nû ve bi wê raperînê azad bûn.

Xaleşanî

Xaleşan, nîşandekine taybet in, di nav bêjeyên hevokê de tèn û nivîsê diyartir dikin. Xaleşanên ku pir bi kar tèn ev in:

1. Xale (.):

Li dawiya hevokê tê danîn.

Nimûne:

Hawar çû karê xwe. Zarok jî çûn dibistanê.

2. Bihnok (,):

Bihnok di van cihan de tê xebtandin:

- Di navbera du hevokan de:

Nimûne: Rastî ev e, belkî ne bi dilê te ye, lê gerek e tu bawer bikî.

- Di navbera bêjeyên ku di hevokê de li dû hev tèn, û wate û kardayîne zelal dikin.

Nimûne:

Rastgoyî, dilsozî, rûmetdarî û dilpakî ji sinciyên baş in.

Gulên sor, zer, sipî û aravî gulistan xemilandine.

Em çûn, hatin, me karê xwe jî kir û hîn tu razayî.

3. Matnîşank (!):

Matnîşan, li dawiya hevokên ku bang, ferman, gotar, û matmayîne xuya dikin, tê bikaranîn.

Nimûne:

Lo Memo! Wex li min! Here! Gelî guhdaran!

4. Pirsnîşank (?):

Pirsnîşan li dawiya hevoka pirsyariyê tê û rewşa pirsyariyê dide zanîn.

Nimûne:

Zimanê te çî ye? Welatê te kû ye? Çima ji welatê xwe dûrî?

- Xalecot (:):

Xalecot, li destpêka peyvên peyvdarekî tê danîn.

Nimûne:

Ciwanemerg Qadî Mihemed got: Gelê Kurd zindî ye, namire! Kurdistan jî dê serbixwe bibe.

- Kevan (), (()):
- Gava di nivîsandinê de gotina mirovekî din hat, dikeve nav du kevanan.

Nimûne:

((Zemîn li dora xwe digere)), ev gotina zanyar Gelîlo li sala 1632an bû sedema darizandina wî.

Aaaxxx ji derdê naskirina cihên van nîşandekan!?

! ? , . : ; () (())

--

Rahênan

- Xaleşaniyên lêhatî (, - . : - ! - ?) li cihên vala dîne:

Hevalê min şîret da min û got (...) Gava em sibehê ji xew şiyar dibin (...) em bi herkesê malê re wiha dibêjin (...) Roj baş (...) Pişt re (...) em dest (...) çav û rûyê xwe dişon (...) cilên xwe yên pak li xwe dikin (...) porê xwe şe dikin û diçin karê xwe (...)
- Ma tu xwarina sibehê naxwî û diçî(.....) Belê (...) Çawa (...) bê taşte (...) ta hişê mirovê jî naxebite (...) ma ne wilo ye (.....)

- Mijar:

Deqekê ji zimanekî din wergerîne Kurdî, û xaleşaniyê jî wek di wê deqê de heye dîne.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Kokûbinyata Gelê Kurd^{*}

Şûnewar û diyardeyên dîrokî dest nişan dikin, ku welatê Kurdan (Kurdistan) ji serdemên pir kevin de şên bû. Di çêroka olî ya Tofanê de jî hatiye, ku çiya û çolên Kurdistanê, ji dema pêxember Nûh de, bûye dergûşa neweya mirov ya duyemîn.

Lêkolîn û diyardeyên nûjen dibêjin jî, ku ji berbanga dîrokê de, yanê ji destpêka hezarê sisiyan berî zayîne de, deverên çiyayî ji bakur û rojhilata Mezopotamyayê, ango li çiyayên Toros û Zagrosê (welatê Kurdan yê berê û niha), ji hêla geline kevnare ve şên bûn, navên wan gelan di belgeyên Somerî, paşê jî di yên Ekadî de hatine zimên. Ew millet di hemî qonaqên dîroka Mezopotamiya û Rojhilata Nêzik de çalak bûn, ew gel jî roja îro bi (Gelên Çiyayî) bi nav dibin. Ew millet ev bûn: Lolo, Kaşî, Gotî, Horî, Sobarto, Hasî...

Pişt re milletine din ji deverên Bakurê Deryayên Reş û Qezwînê berve herêmên çiyayî ji Rojhilata Nêzik hatin, mîna gelên: Med, Kêmir, Skês... Bawariyeke mezin li ba zanyarên navdar, mîna Fledîmêr Mênoriskî, Sêdnî Smês, M.E.Zekî heye, dibêje, ku ew milletên çiyayî bapîrên gelê Kurd in.

Ji hêla binyata nijadî û koka zimanê gelê Kurd de, zanyar M.Emîn Zekî wiha wê babetê şirove dike, û dibêje:

((Wekî ku Ereb dibêjin, ew ji silaleta Akadiya ne, ewên ku li dawiya sedsala 23an berî zayîne ji "Nîvgirava Erebî" derketine; û Tirk jî koka xwe vedigerînin milletê (Qon) ji silaleta (Şang

* Mihemed. E.Elî.

Yong), ku li sedsala 28an B.Z li Bakurê welatê Çînê dijiyan; Em jî kanin bêjin, ku gelên Çiyayên Zagrosê wek (Kaşî, Sobar, Gotî, Xaldî, Horî), ew jî bapîrên gelê Kurd ên herî kevnar in.

Piştî serdemên destpêka dîrokê, ango ji dawiya sedsala diduyan berî zayînê de, hozine cengawer ji çolên Rûsyayê berve navçeyên Balkanê, Anadolê, Kurdistanê, Faris û Hindistanê goç kirine, ew gel di çavkaniyên dîrokî de bi navê Gelên HindûEwropî, yan Arî tên nasîn. Zimanên wan miletan nêzîk hev bûn, û bi (Koma zimanên Hind- Ewropî) bi nav dibin. Piştî ku ew miletên nûhatî destlatdarî li ser gel û komelgehên Zagrosê kirin, zimanên wan jî belav bûn û hatin xebitandin, lê belê gelek gotin ji zimanên kevin ên herêmê ketin nav wan...)) /M.Emîn Zekî, par1, rûp91/.

Li ber roniya tiştên ku di gelek çavkaniyên dîrokî de hatine, û gelek lêkolînanên dîrokzan û nijadzanîne (Entropolociya) jî li ser li hev kirine, em kanin wek encam wiha bêjin: Gelê Kurd, ji berhema têkilhevbûna miletên Zagrosê û Torosê yê kevnar û gelên ku di hezarê diduyan û yekê berî zayînê de bi ser wan de hatine, peyda bûye.

Hevok

Hevok rêzkirina bêjeyan ya bi wate ye.

Wek:

Zarok bi diya xwe re dibêjin, kengî emê herin Efrînê û di çem de avcenyê bikin.

Beşên bingehîn yên hevokên lêkerî sisê ne: Kirar ,lêker û bireser?.

1. Kirar:

Bêjeya ku di hevokê de karekî yan tişteki dike, jê re kirar tê gotin.

Kirar di hevokê de bersiva pirsê "kî, kê" dide û pê tê nasîn.

Nimûne:

- Rizgar li makîne siwar bû.

Kî: Kî li makîne siwar bû?

Rizgar (*kirar*) siwar bû.

- Bêrivanê porê xwe şe kir.

Kê: Kê porê xwe şe kir?

Bêrivanê (*kirar*)şe kir.

2. Bireser:

Ji bilî kirar û lêkerê, bireser jî hîmekî sereke ye di hevokê de. Bêjeya ku karê kirarê derbas ser dibe, jê re bireser tê gotin. Bireser bersiva "çi" dide.

Wek:

Rohat bi kemîrê wêne kişand.

Rohat bi *çi* wêne kişand?

Rohat bi kemîrê (*biresera nedurust*) wêne kişand.

Rohat bi kemîrê *çi* kişand?

Rohat bi kemîrê wêne (*biresera durust*) kişand.

Bi tevahî, di hevokê de kirar li pêş lêkerê tê, bireser jî piştî kirarê tê, endamên hevokê yên din jî, mîna: Rengdêr, hoker, daçek, gihanek...hwd, li gor delametên xwe cihên xwe di hevokê de digrin.

Rahênan

- Mijar:

Hest, nêrîn û pêşniyarên xwe li derbarê korsa zimanê Kurdî binivîse.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Kurdên Kevnesovyetê*

Kurdên Sovyetê, Kurdên Êrivanê, ji me dûr bûn, lê di dilê me de bûn. Min hîn di salên xwe yên gelekî biçûk de navên Kurdên Soveyetê bihîstibû, min dizanibû ku Kurdin hene û min texmîn dikir cihê ku ew lê dijîn jî Kurdistan e. Ji min we bû, Kurdên Sovyetê Kurdistan ava kirine, li ser axa azad û serbest dijîn; Bi zimanê xwe dipeyivin, di dibistanan de bi zimanê xwe perwerde dibin, kilamên xwe bi zimanê xwe dibêjin.

Belê, min Kurdên Sovyetê ne bi riya xwendinê nas kirin, min ew bi riya kilamên wan nas kirin. Dema ku ez behs dikim, dibe ku min hîn dest bi dibistanê nekiribû. Ji xwe dibistan bi Tirkî bû, mamoste Tirk bûn û em bi kultur û îdeolojiya tirkîtiyê perwerde û mezin dibûn.

Lê ew xurtedengên dengbêjên Kurdan ku bi riya radyoya Êrivanê li seranserî Kurdistanê pêl didan, dikirin ku hêsir ji çavên gelek jin û mêrên Kurdan werin. Ew lerza dengê wan, mîna tîrekê ji li dilê me zarokan diket. Ji xwe, di hênkahiya danên êvarê de, gava dema weşana radyoyê dihat, herkesî dev ji kar û îşên xwe berdidan û bi heyranî guhên xwe didan weşana radyoya Êrivanê.

Lê gelek caran bi tirs û bi dizî lê guhdarî dikirin. Digel ku kesekî biyanî li gund tunebû jî, dîsa gundî pir li xwe miqate bûn û ji tirsê ku dewlet dikare bibihîze, wan guhdarîkirina radyoyê jî mîna sirekê vedişartin.

Dîsa baş tê bîra min, gava dema stranên dihat û radyoyê dest bi perezîtan dikir, gundî hêrs dibûn, hin kesan dest bi kufurbaziyên dikirin û gazin rexneyên dinyayekê dibarandin. Hingê diya min, ji dil devê xwe dadigirt û digot: "Welleh dijmin nahêlin ew bistirên, destên xwe dixin qirka wan".

* Firat Cewerî, kovara Nûdem, , rûp 4, hej: 31, Payîz 1999.

Naverok

Mijar	Rûp el
= Elfebêya kurdî	3
Celadet Bedirxan hîmdarê Elfebêya Latîni ya Kurdî... Deq .. Husên Hebeş.	9
= Bêje	
- Kît	10
- Bêje	12
Ziman û Hînkirina Ziman... Helbest.. Cegerxwîn.	15
= Navdêr	16
- Navdêr	18
- Navdêrê	
- Mêjera Navdêrê	20
- Bîna û nebîna di navdêrê de	21
LEHÎ ... Deq .. Celadet Bedirxan	24
- Veqetandeka navdêrê	25
Seydayê CEGERXWÎN... Deq .. Osman Sebrî	28
- Tewndina Navdêrê	29
Zaravên zimanê Kurdî... Deq.. Şakir Xaspak.. Werger	32
= Cînav	33
Edebiyata welatî... Deq .. Kamîran Bedirxan.	40
= Rengdêr	42
Ji Pend û şîretên Kurdî... Bavê Gulê.	45
= Hoker	46

Diyarkirin ji bo xwendevanên helbesta min... Helbest .. Nîzar Qebbanî.. Weger.	48
= Daçek	50
= Gihanek	51
= Bangnîşan	53
Ehemedê Xanî... Ji Mem û Zîn.. Helbest.	54
= Jimarnav (hejmar)	56
Kîtine bijarte Ji wêjeya Daxistanî... Deq .. Resûl Hemzetof.. Werger	58
= Lêker	59
- Pergalên lêkerê	60
- Demên lêkerê	62
Ehmedê Xanî... Ji Mem û Zîn.. Helbest	65
- Lêkera "bûn" di dema niha de	67
Şîna ser şagirtên Amûdê... Helbest.. Seydayê Tirêj.	69
-	70
arêja "Hatin-Kirin" (passive voice)	71
- eweya neyînî ya lêkeran	71
Serhildanên Kurdan (1800-2000)... Deq.. Mihemed. E. Elî.	73
= Xaleşan	75
Kokûbinyata gelê Kurd... Deq.. Mihemed.E. Elî.	78
= Hevok	80
Kurdên Kevnesovyetê... Deq.. Firat Cewerî.	83
= Naverok	84

www.tirejafrin.com